

John D. Phillips

**Effaith newidiadau
diweddar ar hynodrwydd
ieithyddol y Gymraeg**

GWERDDON

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Cyfrol I, Rhif 3, Mai 2008 • ISSN 1741-4261

Effaith newidiadau diweddar ar hynodrwydd ieithyddol y Gymraeg

John D. Phillips

1. Rhagymadrodd

Y mae'r Gymraeg yn iaith arbennig iawn ar lawer ystyr, ond o safbwynt yr ieithydd y peth mwyaf diddorol amdani yw bod i'w gramadeg nifer o nodweddion sy'n hynod ac yn anghyffredin o ystyried holl ieithoedd y byd. Y mae'r nodweddion hyn yn ddeunydd pwysig ar gyfer ymchwil i rychwant gallu ieithyddol dynolryw, ac mae'r Gymraeg yn adnabyddus ym myd ieithyddiaeth o'u herwydd.

Yn ystod y degawdau diwethaf mae safle cymdeithasol y Gymraeg wedi newid yn fawr. Nid oes mwyach Gymry Cymraeg uniaith; Saesneg yw prif iaith llawer o Gymry Cymraeg ifanc erbyn hyn; a bydd pob Cymro heddiw'n gorfod defnyddio'r Saesneg yn feunyddiol. Yn sgil y newidiadau cymdeithasol hyn mae'r iaith ei hun yn newid yn gyflym. Prif achos y newid, mae'n debyg, yw dylanwad y Saesneg, ac effeithir fwyaf ar rannau gramadeg y Gymraeg sy'n wahanol i'r Saesneg. Un rhan o'r newid yw bod nodweddion hynotaf y Gymraeg, o safbwynt ieithyddiaeth, ar ddiflannu o iaith pobl ifanc.

2. Nodweddion Cymraeg sy'n brin yn ieithoedd y byd

Anodd cyfrif pa faint o ieithoedd a siaredir yn y byd heddiw; bydd llawer yn cynnig amcan oddeutu chwe mil. Mae pob iaith yn wahanol yn ei seiniau, ei geirfa, y cysyniadau a gynrychiolir gan yr eirfa, ei chystrawennau, ei phriod-ddulliau, yr hyn y gellir ei ragdybio wrth siarad yr iaith. Serch hynny, y mae llawer o adeiladwaith iaith yn gyffredin i bob un o ieithoedd y byd. Cyferbynia pob iaith gytsain a llafariad; berf, enw a rhagenw; gosodiad a chwestiwn; a llawer arall. Mae nifer o briodweddau mathemategol, fel hierarchedd a dychweledd, yn gyffredin i ramadeg pob iaith. Defnyddia bron pob iaith y cytseiniaid p , t , c , m , n a'r llafariad a , i , w , ac mae gan y mwyafrif mawr ansoddeiriau, cymalau perthynol, rhifolion a threfn rifo. Mae nodweddion eraill yn gyffredin i lawer o ieithoedd: nid pob iaith o bell ffordd sydd â ffurfiau unigol a lluosog i enwau, ond ceir y nodwedd hon mewn cyfran go fawr o ieithoedd y byd. Eto mae nodweddion eraill yn brin. Yn ychydig iawn o ieithoedd y byd y defnyddir y gytsain ll , fel yn *llaw*, efallai mewn llai na hanner un y cant ohonynt. Mae bodolaeth ll yn un o hynodion y Gymraeg.

Un o amcanion ymchwil ieithyddiaeth yw darganfod beth sy'n bosib mewn iaith, beth sy'n ffurfio gallu ieithyddol dynolryw. Hoffem wybod beth sy'n gyffredin i bob iaith, ac sydd felly'n rhan o adeiladwaith y bod dynol, pam mae rhai nodweddion yn gyffredin ac eraill yn anghyffredin, a beth sy'n amhosib mewn iaith. Dylai hyn ein galluogi i ddarlunio adeiladwaith ein gallu ieithyddol ac i ddechrau ymchwil i le iaith yn yr ymennydd ac i'w tharddiad. Fel deunydd crai i'r ymchwil hwn mae pob iaith yn bwysig: mae pob iaith yn dweud rhywbeth newydd wrthym am adeiladwaith iaith neu am lwybrau meddwl y bobl sy'n ei siarad. Ond mae nodwedd ieithyddol brin yn arbennig o bwysig am yr union reswm ei bod yn brin, oherwydd ei bod yn ymgorffori tystiolaeth nad yw i'w chael mewn lle arall.

Mae'r Gymraeg yn bwysig i faes ieithyddiaeth oherwydd bod ganddi, o ystyried holl ieithoedd y byd, nifer o nodweddion sy'n brin. Mae rhai o'r nodweddion hyn yn gyffredin i'r ieithoedd Celtaidd i gyd, ac eraill yn arbennig i'r Gymraeg. Yn y traethawd hwn fe edrychir ar rai o nodweddion hynod y Gymraeg, a thrafod pump yn arbennig: cytseiniaid trwynol dilais, y treigladau, y drefn rifo draddodiadol, arddodiaid rhediadol, a ffurf gyfartal ansoddeiriau. Mae arwyddion bod defnydd pob un o'r rhain yn cilio yn iaith lafar heddiw, yn arbennig yn llafar pobl ifanc, er bod cyfradd a chyflymder y newid yn wahanol ymhob achos. Bron wedi diflannu o'r iaith mae'r drefn rifo draddodiadol, a hyn yn ystod yr hanner canrif ddiwethaf; cyfyngir gradd gyfartal ansoddair i gyweiriau ffurfiol yr iaith; prin y clywir y cytseiniaid trwynol dilais *mh*, *nh* ac *ngh* yn llafar pobl ifanc erbyn hyn, er eu bod yn dal yn gyffredin yn iaith pobl hŷn; ac mae rhedeg arddodiaid a threiglo wedi mynd yn ddewisol yn hytrach na gorfodol yn iaith lafar heddiw.

Bydd pob iaith yn newid yn barhaol, ond mae'r nodweddion hyn yn rhannau sefydlog o ramadeg y Gymraeg ers mil o flynyddoedd a mwy. Pam y maent yn newid rŵan? Awgrymir isod mai nodweddion prin, sef nodweddion na cheir mewn ieithoedd eraill, yw'r cyntaf i newid dan amodau dwyieithedd fel a geir yng Nghymru heddiw. Bwrn meddyliol yw gorfod cyfnewid rhwng Saesneg a Chymraeg dro ar ôl tro bob dydd. Ffordd hawdd i leihau'r bwrn yw rhoi hwi i nodweddion Cymraeg na cheir eu tebyg yn Saesneg.

3. Ffynonellau

Sellir y rhan fwyaf o ddadl y traethawd hwn ar waith ysgolheigion eraill, yn arbennig llyfr Mari Jones (1998) ar Gymraeg Rhosllannerchrugog a Rhymni, ond hefyd erthygl Gareth Roberts (2000) ar ddefnydd rhifau yn y Gymraeg, ac arolwg a gyflawnwyd ar gyfer Bwrdd yr Iaith Gymraeg (2006), ymysg eraill. Cymharodd Mari Jones lafar Cymry Cymraeg o oedrannau amrywiol yn Rhosllannerchrugog ac yn Rhymni. Edrychodd ar nifer fawr o nodweddion unigol yng Nghymraeg ei siaradwyr, gan gynnwys rhai'n ymwneud â threiglo a rhai'n ymwneud â rhedeg arddodiaid. Dangosodd fod Cymraeg pobl ifanc yn wahanol i iaith y cenedlaethau hŷn mewn nifer o ffyrdd perthnasol i'r traethawd hwn. Dyfynnir ei chanlyniadau'n helaeth isod. Yn yr adran ar rifau dibynnir ar waith Roberts yn olrhain hanes cyfundrefn rifo'r Gymraeg dros y ddwy ganrif ddiwethaf; ac wrth drafod achosion newidiadau yn yr iaith, manteisir ar arolwg o ddefnydd y Gymraeg a gyflawnwyd ar gyfer Bwrdd yr Iaith Gymraeg yn y flwyddyn 2004 er mwyn helaethu ar y wybodaeth a gafwyd o Gyfrifiad 2001.

Lle mae'n briodol, ategir y ddadl ag ystadegau mynychder defnydd o bum casgliad o destunau Cymraeg. Yn gyntaf defnyddir *Pedair Cainc y Mabinogi* (Williams, 1930), pedwar hanesyn o lawysgrif o'r bedwaredd ganrif ar ddeg, cyfanswm o 24,313 gair, i gynrychioli Cymraeg y gorffennol pell. Cyfyngir ar ddefnydd y testun hwn gan na fydd ei orgraff yn nodi na threigladau na chytseiniaid trwynol dilais yn gyson. Yn ail, defnyddir cyfieithiad newydd y Beibl¹ (1988) i gynrychioli Cymraeg ffurfiol cywir y cyfnod diweddar. Gan fod rhai agweddau ar eirfa a phriod-ddull y Beibl yn adlewyrchu arbenigrwydd ei gynnwys a'r ffaith ei fod yn gyfieithiad, cyfyngir ei ddefnydd yma i batrymau'r seiniau a'r treigladau a

¹ Hoffwn ddiolch i'r Dr. Owen. E. Edwards ac i'r Gymdeithas Feiblaidd am adael imi ddefnyddio'r cyfieithiad.

welir ynddo. Fe gynnwys 839,905 gair. Yn olaf, defnyddir tri chasgliad o destunau diweddar i gynrychioli Cymraeg naturiol heddiw. Y tri yw (i) *Cronfa Electroneg o Gymraeg* (Ellis, 2001), sy'n cynnwys miliwn o eiriau o Gymraeg ysgrifenedig diweddar; (ii) *Cronfa Bangor* (Deuchar, 2004, 2006), 52,404 gair o Gymraeg llafar oedolion, hanner yn sgysiau anffurfiol preifat, a hanner yn sgysiau lled-ffurfiol o raglenni radio; (iii) *Cronfa Cymraeg Plant* (Bob Morris Jones, 2006), 133,841 gair o Gymraeg llafar plant seithmlwydd oed, y rhain yn sgysiau naturiol anffurfiol rhwng plant.

Cynnwys y casgliad olaf hwn lafar plant iau yn ogystal, ond defnyddir llafar y plant hynaf yn unig yma, gan gymryd bod gan blant feistrolaeth go lwyr ar seiniau a gramadeg y Gymraeg erbyn saith oed. Yr un yw dadl Mari Jones (1998: 47), sydd hefyd yn defnyddio iaith plant saith oed. Cefnogir y ddadl yn achos seiniau gan Ball, Müller a Munro (2005). Defnyddia Enlli Thomas (2007) a Thomas a Gathercole (2007) lafar plant iau eto wrth archwilio cyfraddau treiglo fel arwydd meistrolaeth o gyfundrefn cenedl y Gymraeg. Dadleua Thomas a Gathercole (2007) fod gan y plant feistrolaeth ddigonol ar y treigladau yn yr oed hwn.

Gwnaethpwyd y *Gronfa Electroneg* yn bwrpasol i gynrychioli Cymraeg ysgrifenedig diweddar, a gellir cymryd ei bod yn cynrychioli'r iaith safonol. Gwnaethpwyd y ddwy gronfa lafar at bwrpasau eraill ac nid ydynt o reidrwydd yn cynrychioli Cymraeg llafar heddiw yn deg; ond mae'r siaradwyr bron i gyd yn hanu o'r ardaloedd Cymraeg ac o deuluoedd cymharol addysgedig. Mae rhai o siaradwyr *Cronfa Bangor* yn gyflwynwyr radio proffesiynol. Disgwylir felly fod dylanwad Cymraeg traddodiadol yn gryfach na'r cyffredin arnynt, a Chymraeg eu sgysiau felly'n debycach o wrthbrofi byrdwn y traethawd hwn na'i gefnogi. Nid ymchwil i seiniau'r iaith oedd pwrpas gwreiddiol y ddwy gronfa lafar hyn; serch hynny, awgryma orgraff y ddwy (e.e. *basai* 'buasai', *dou* 'dau', *deud* 'dweud', *gorod* 'gorfod', *nw* 'nhw', *timod* 'yr wyt ti'n gwybod') yn gyson fod y trawsysgrifwyr wedi anelu at gofnodi seiniau llafar y siaradwyr, ac felly defnyddiaf y trawsysgrifiadau fel y maent.

Yn y drafodaeth isod, fe gymherir Cymraeg llafar a Chymraeg ysgrifenedig yn aml. Cymerir yn ganiataol fod yr iaith ysgrifenedig yn cynrychioli cyflwr gwreiddiol, digyfnwyd y Gymraeg, a'r iaith lafar wedi newid yn ddiweddar. Wrth gwrs, nid yw hyn yn wir yn gyffredinol, ond yn achos y nodweddion a drafodir yma mae pob rheswm i feddwl fod iaith ysgrifenedig ffurfiol heddiw wedi eu gwarchod fel y buont ar hyd yr oesoedd. Mae pob un o'r nodweddion a drafodir yn hen iawn yn y Gymraeg; fe ddeillir eu hanes a'u datblygiad yn dda, ac nid oes rheswm i amau na fu pob un ohonynt yn rhan o'r iaith lafar fel yr iaith ysgrifenedig yn y gorffennol.

4. Seiniau'r Gymraeg

Mae nifer o seiniau'r Gymraeg yn anghyffredin o ystyried holl ieithoedd y byd, er nad oes yr un ohonynt yn unigryw. Soniwyd am *ll* uchod: mae'n sain anghyffredin yn ieithoedd y byd, ac wrth gwrs mae'n cynrychioli dieithrwch ac arwahanrwydd y Gymraeg i'r cenhedloedd o amgylch y Cymry, fel y tystia erthygl Saesneg Rees (2005) yn y *Western Mail*. Byrdwn Rees yw bod ysgolheigion o Goleg Bangor wedi darganfod bod 'the double ll sound that makes Welsh special, yet so difficult for others to pronounce' yn cael ei

defnyddio yn yr iaith Tera (tua chan mil o siaradwyr) yn Nigeria. Ni ellir dychmygu'r fath stŵr am unrhyw sain Gymraeg arall. Serch hynny, nid yw // yn brin eithafol yn ieithoedd y byd: fe'i ceir yn y Gymraeg, yn rhai o ieithoedd Indiaid arfordir gorllewinol Gogledd America, yn rhai o ieithoedd yr Affrig, ac yn nhafodieithoedd dwyrain Tibet a rhai ieithoedd cyffiniol — Llasa yw enw prifddinas Tibet.² Bydd rhai miliynau o bobl y byd yn cynanu // yn eu hiaith feunyddiol.

Un sain yw // mewn cyfundrefn fwy yn seiniau'r Gymraeg, sef y gwrthgyferbyniad rhwng cytseiniaid lleisiol a rhai dilais.³ Cyffredin iawn yn ieithoedd y byd yw gwrthgyferbyniad rhwng cytseiniaid lleisiol a rhai dilais, ond mae rhychwant y gwrthgyferbyniad Cymraeg yn hynod o anghyffredin. Cynnwys y gwrthgyferbyniad y cytseiniaid canlynol:

	ffrwydrol	ffrithiol	trwynol	tawdd
<i>dilais</i>	p t c	ff th ch ⁴	mh nh ngh	ll rh
<i>lleisiol</i>	b d g	f dd	m n ng	l r

Er bod gwrthgyferbyniad llais cytseiniaid ffrwydrol a ffrithiol yn gyffredin, ychydig iawn o ieithoedd sydd yn cyferbynnu cytseiniaid trwynol a thawdd lleisiol a dilais. Ceir cytseiniaid trwynol dilais mewn ambell iaith, e.e. Byrmaneg, Angami (gogledd-ddwyrain yr India) ac iaith Gwlad yr Iâ, a cheir amryw fath ar r ddilais mewn ambell iaith, e.e. Tsietsien, Nifch (ynys Sachalin), ac Edo (Nigeria). Serch hynny, anghyffredin iawn yw'r seiniau unigol hyn ar y cyfan, ac mae cyfres gyfan y Gymraeg yn hynod o anghyffredin.

Gellir dweud fod y cytseiniaid trwynol dilais yn ymylol yng nghyfundrefn seinegol y Gymraeg, oherwydd eu cysylltiad agos â'r gyfundrefn dreiglo. Prin mae cytsain drwynol ddilais yn digwydd ond fel ffurf dreigledig ar gytsain arall. Ceir cytseiniaid trwynol dilais yng nghanol gair fel treigladd trwynol ar ôl rhagddodiad, fel yn *amharod*, *annheilwng*, *anghyson*; fe'u ceir ar ddechrau gair fel treigladd trwynol ac, yn bennaf ar lafar, fel treigladd llaes fel yn *ei mham hi*, *ei nhain hi*. Ychydig iawn o eiriau, fel *nhw*, *Nhad*, *Nghariad*, y gellid dadlau bod ganddynt gytsain drwynol ddilais gysefin, ac mae hyd yn oed y rhain yn deillio o gymathiad neu dalfyriad.

Ymddengys fod patrwm defnydd cytseiniaid trwynol dilais yn newid yng Nghymraeg llafar heddiw. Yn ei hastudiaeth o Gymraeg Rhosllannerchrugog a Rhymni, edrychodd Mari Jones (1998) ar nifer o nodweddion unigol yn llafar ei siaradwyr, rhai ohonynt yn ymwneud â threiglo. Un nodwedd oedd treigladd trwynol ar ôl y geiriau *fy* ac *yn*. Yn Rhosllannerchrugog ac yn Rhymni, ni threiglai siaradwyr dan ugain oed yn drwynol ond tua hanner yr amser. Weithiau treiglent yn feddal, ond fel arfer ni threiglent o gwbl. Dyfynna

² Cynenir (I^hesa) yn nhafodiaith Llasa ei hun.

³ Cynenir cytseiniaid dilais y Gymraeg ag anadliad cryf, ac ychydig iawn o lais sydd i'r cytseiniaid lleisiol: gan hynny, gwell gan rai sôn am ffortis/lenis ynteu anadlog/dianadl; gweler P. W. Thomas (1996, t. 758(b)), G. E. Jones (2000, t. 32). Cedwir at y termau traddodiadol lleisiol/dilais yma.

⁴ Peidiwyd â chynanu cymar lleisiol *ch* yn yr Oesoedd Canol. Fe'i ceid fel treigladd meddal *g* ac mewn geiriau fel *tŷ*, a ysgrifennid *tig* yn Hen Gymraeg i gynrychioli'r cynaniad *tygh* (tŷ), cymh. *tigh* Gwyddeleg a Gaeleg.

Jones ddau arolwg cynharach sy'n cefnogi ei chanlyniadau. Nodwedd arall oedd treigladau llaes *m* ac *n*. Yr oedd siaradwyr dan ugain oed wedi colli'r treigladau hwn yn llwyr, er bod y siaradwyr hynaf yn treiglo'n gyson.

Y treigladau hyn yw prif gyd-destun y cytseiniaid trwynol dilais yn y Gymraeg. O golli'r treigladau hyn, crebachai baich gwrthgyferbyniol y cytseiniaid bron i ddim. Dywedir yn aml (dyfynnir Martinet, 1955, fel arfer) fod baich gwrthgyferbyniol bach yn arwain at golli cyferbyniad. Mewn geiriau eraill, honnir y bydd y cytseiniaid trwynol dilais yn diflannu o'r iaith os nad ydynt mwyach yn gwneud gwaith defnyddiol. Fel arfer, siaredir yn nhermau cyferbyniad, yn yr ystyr bod *nhad* a *nad* yn eiriau gwahanol am fod cyferbyniad rhwng y seiniau *nh* ac *n*. Yn ôl Labov (1994: 328-9), ysgogir colli cyferbyniad seinogol (e.e. *nh/n*) gan gyfuniad o achosion yn cynnwys diffyg parau lleiafaint (fel *nhad/nad*), dosbarthiad rhagweladwy, a diffyg hygrywedd. Serch hynny, mae'r ychydig iawn o ymchwil ymarferol a wnaed hyd yn hyn heb gefnogi model sy'n dibynnu ar gyferbyniadau seinogol yn unig (Surendran a Niyogi, 2006). Mae'n siŵr fod pethau'n gymhlethach, er enghraifft mae Blevins (2004: 204-9) wedi dangos fod effaith pwysig i'r gwaith gramadegol a wneith sain.

Ceir argraff bendant fod defnydd cytseiniaid trwynol dilais yn lleihau wrth edrych ar enghreifftiau o Gymraeg diweddar llafar ac ysgrifenedig. Yn ysgrifenedig (cyfieithiad newydd y Beibl, y *Gronfa Electroneg o Gymraeg*), ceir cytsain drwynol ddilais tuag unwaith bob 100 gair ar gyfartaledd. Gellir cymryd bod hyn yn cynrychioli mynychder y cytseiniaid mewn Cymraeg traddodiadol. Yn sgysiau llafar oedolion *Cronfa Bangor*, defnyddir y cytseiniaid hyn ychydig yn amlach, tuag unwaith bob 75 gair ar gyfartaledd. Yn sgysiau plant *Cronfa Cymraeg Plant*, maent yn brinnach o lawer, unwaith bob 2,514 gair.

Mae'r newid yn llafar y plant yn syfrdanol ond, o edrych yn fanylach, hyd yn oed yn llafar yr oedolion, cyfranna'r un gair *nhw* bedair o bob pump o'r cytseiniaid trwynol dilais. Ni ddigwydd *nhw* yn y Beibl, ac nid yw'n gyffredin yng Nghymraeg ysgrifenedig y *Gronfa Electroneg*. Cymerir lle *nhw* yn llafar y plant i raddau mawr gan *nw*, â chytsain leisiol. Nid anallu'r plant i gynhyrchu cytseiniaid trwynol dilais sy'n gyfrifol am hyn: o'r 85 o blant y cofnodir eu llafar yn y gronfa, defnyddia 31 gytsain drwynol ddilais o leiaf unwaith. Defnyddia pob un o'r 31 y gair *nw* hefyd.

Dengys y tabl fynychder defnydd cytseiniaid trwynol dilais ar ffurf cyfradd bob deng mil gair:

Testun	Nifer i bob deng mil gair		Canran <i>nhw</i>
	<i>ngh, mh, nh,</i>	<i>ngh, mh, nh,</i> ag eithrio <i>nhw</i>	
Beibl	86	86	0%
CEG	108	93	14%
llafar Oedolion	133	28	79%
llafar Plant	4	3	24%

Felly gwelir lleihad cyson yn nefnydd y cytseiniaid trwynol dilais, o Gymraeg traddodiadol i Gymraeg llafar oedolion, lle y'u cedwir fwyaf trwy un gair, i lafar plant, lle maent ar ddiflannu.

5. Treiglo cytseiniaid

Mae'r ieithoedd Celtaidd yn enwog am eu treigladau. Treiglir cytsain ddechreuol gair yn ôl cyd-destun gramadegol ymhob un o'r ieithoedd Celtaidd. Er bod manylion y treiglo'n amrywio o iaith i iaith yn seinegol ac yn ramadegol, cyflyrir treiglo gan sbardunau tebyg yn y pedair iaith: gan eiriau unigol, arddodiaid a geirynnau yn arbennig (treiglo cyswllt); gan y genedl fenywaidd; a chan gyd-destun cystrawennol (treiglo swyddogaethol).

Mae treigladau'r ieithoedd Celtaidd yn bwysig i faes ieithyddiaeth fel tystiolaeth ynglŷn â'r ffordd y bydd ymennydd rhywun yn adnabod geiriau wrth iddo wrando ar iaith lafar. Pan wrandewir ar rywun yn siarad, deellir pob gair cyn gynted ag y'i lleferir. Yn wir, gellir dangos drwy arbrofion fod yr ymennydd wedi adnabod bron pob gair cyn clywed ei ddiwedd. Ymddengys felly mai seiniau dechreuol gair sydd bwysicaf i'r ymennydd adnabod y gair. Yn y geiriadur sydd ym mhen pob un ohonom, fel mewn geiriadur argraffedig, gellid meddwl, chwilir am air gan ddechrau â'i seiniau cyntaf. Ond ni all hynny fod yn llythrennol wir: gan fod sain ddechreuol gair Cymraeg yn amrywio yn ôl treiglad, rhaid mai rhywbeth amgen na threfn seml sy'n dechrau â sain gyntaf gair fel y'i clywir yw mynegai geiriadur yr ymennydd. Yn y ffordd hon mae bodolaeth treigladau'r Gymraeg yn cyfyngu ar ddamcaniaethu ynglŷn â'r ffordd y bydd yr ymennydd yn amgyffred iaith lafar.

Nid yw cyfnewid cytseinol fel y cyfryw yn arbennig o brin yn ieithoedd y byd. Yn Hebraeg, er enghraifft, treiglir y chwe chytsain *p/t/c/b/d/g* yn *ph/th/ch/f/dd/gh* ar ôl llafariad. Cyflyru seinegol pur yw hyn: y cyd-destun seinegol sy'n penderfynu'r treiglad, yn wahanol i gyflyru gramadegol treigladau'r Gymraeg. Ceir cyfnewid cytseinol â chyflyru seinegol yn nifer o ieithoedd y byd gan gynnwys, yn ogystal â'r Hebraeg, Ffinneg a'r iaith Lwo, a siaredir yng Nghenia a Thansania. Cytsain o fewn gair a gyfnewidir yn Ffinneg a Lwo, a chytsain ar ddechrau sillaf yn Hebraeg. Prinnach yw cyfnewid gytseinol sy'n effeithio ar gytsain ddechreuol gair yn unig, ond fe geir hyn er enghraifft yn Siapaneg: meddalir cytsain ddechreuol ail elfen gair cyfansawdd. Mae amodau meddalur Siapaneg braidd yn astrus: yn sylfaenol meddalir oni fydd cytsain leisiol ar ôl y gytsain sydd i'w threiglo. Gwelir y meddalur yn y cyfenwau adnabyddus *Yamazaki*, o *yama* 'mynydd' a *saki* 'penrhyn', a *Honda*, o *hon* 'sail' a *ta* 'cae dyfredig'.

Gwelir trefn gymhleth o gyfnewid gytseinol yn yr iaith Nifch, a siaredir ar ynys Sachalin a'r tir mawr cyfagos. Cynnwys y gyfnewid laesu a chaledu, ac effeithir ar gytsain ddechreuol gair ac ar rai cytseiniaid o fewn gair. Yn ei chymhlethdod ymddengys y gyfundrefn yn debyg i dreigladau'r ieithoedd Celtaidd, ond dangosodd Shiraishi yn ddiweddar mai seinegol yw'r cyflyru. Yn ôl Shiraishi (2004: 164), mae cytsain ddechreuol pob morffem heblaw'r gyntaf mewn ymadrodd cystrawennol yn agored i'w threiglo, a chyd-destun seinegol sy'n penderfynu pa dreiglad a geir, ai treiglad llaes ai treiglad caled ai dim treiglad. Felly math ar *sandhi* yw'r cyfnewid yn Nifch, sef newid seinegol otomatig a geir wrth gysylltu geiriau. Mae'n sylfaenol wahanol i'r treiglo cystrawennol a geir yn Gymraeg.

Yn yr ieithoedd Atlantaid, a siaredir yng ngorllewin yr Affrig, yn unig y ceir trefn cyfnewid cytseinol i'w chymharu â'r ieithoedd Celtaidd. Yn rhai o'r ieithoedd Atlantaid gogleddol, gan gynnwys ieithoedd niferus eu siaradwyr fel Pwlâr, Woloff a Serêr, ceir cyfnewid cytseinol a gyflyrir gan gyd-destun morffemig. Yn yr iaith Pwlâr, er enghraifft, ceir cyfresi o dair cytsain sy'n cyfnewid (McLaughlin, 2006, t. 174):

1.	<i>llaes</i>	w	f	r	s	y	h	y	w	?
2.	<i>ffrwydrol</i>	b	p	d	c	j	k	g	g	g
3.	<i>trwynol</i>	mb	p	nd	c	nj	k	ng	ng	ng

Fel yn y Gymraeg, geilw cyd-destun arbennig am un aelod o'r gyfres: treigladd laes, ffrwydrol, neu drwynol. Yn wahanol i'r Gymraeg, rhagddodiaid ac ôl-ddodiaid yn unig a bair dreigladd yn yr ieithoedd Atlantaid: treiglo cyswllt yn unig a geir. Dengys yr enghraifft isod (o Lyovin, 1997, t. 195) dri aelod y gyfres *r/d/nd* yn cael eu cyflyru gan dri ôl-ddodiad:

rawaandu   *dawaadi*   *ndawakon.*
ci   cŵn   cynos

Yn yr iaith Serêr ni cheir ond dwy gytsain ymhob cyfres: dengys yr enghraifft isod (o Torrence, 2005, t. 5) gyflyru gan ragddodiaid:

mexe *retaa*   oxe *retaa*   inwe *ndetaa*   owe *ndetaa.*
gadawaf   gedy   gadawn   gadawant

O gymharu'r gyfundrefn Atlantaid â'r un Geltaidd fe welir eu bod ill dwy'n cael eu cyflyru gan sbardunau gramadegol a'u bod yn annibynnol ar gyd-destun seinogol, a bod ganddynt ill dwy nifer o wahanol dreigladdau: cysefin/meddal/trwynol/llaes yn achos y Gymraeg, laes/ffrwydrol/trwynol yn achos Pwlâr. Gwelir gwahaniaeth yn gyntaf ym math y cyflyru: treiglo cyswllt yn unig a geir ym Mhwâr a'r ieithoedd Atlantaid eraill, gan nad oes ond cyflyru morffolegol; cyflyrir treiglo swyddogaethol y Gymraeg gan gystrawen hefyd. Yn ail, amlwg a hollbresennol yng ngramadeg y Gymraeg a'r ieithoedd Celtaidd eraill yw treiglo.

Diddorol yw cyfrif amledd treiglo yn y Gymraeg. Yn y Beibl a'r *Gronfa Electroneg*, treigllir tuag un gair o bob chwech. Wrth gwrs ni threigllir na llafariaid na chytseiniaid di-dreigl, ac o gyfrif geiriau treigladdwy'n unig, treigllir tua dau o bob pum gair. Gellir dweud yn wir fod treiglo'n hollbresennol yn y Gymraeg ysgrifenedig o leiaf.

Gwnaeth Ball (1993) astudiaeth o arferion treiglo oedolion Cwmtawe a Môn, yn eu Cymraeg llafar, yn yr 80au cynnar. Cafodd nad oedd gwahaniaeth yn nefnydd y treigladd meddal rhwng Cymraeg llafar naturiol yr ardaloedd hyn a Chymraeg safonol traddodiadol. Prin iawn oedd treiglo laes a thrwynol yn llafar siaradwyr ifanc y barnwyd mai'r Saesneg oedd eu hiaith bennaf, ond clywodd dreiglo laes a thrwynol yn weddol gyson gan siaradwyr y barnwyd mai'r Gymraeg oedd eu hiaith bennaf, er bod y gyfradd yn dibynnu ar ffurfioldeb y sgwrs ac ar y sbardun unigol. Ymddangosai fod rhai geiriau unigol wedi peidio â pheri treigladd yn yr iaith llafar, er eu bod yn peri treigladd yn yr iaith safonol.⁶

⁵ 'The full study records no noticeable change in soft mutation triggering.' (Ball 1993, t. 203).

⁶ '(F)or some of the rarer mutation triggers non-mutation is now the norm rather than simply a stylistic variant.' (Ball 1993, t. 203).

Gellir tybio felly fod treiglo yng Nghymraeg llafar yr ardaloedd Cymraeg chwarter canrif yn ôl yn debyg ar y cyfan i dreiglo yng Nghymraeg safonol y Beibl a'r *Gronfa Electroneg*, heblaw fod rhywfaint o ddewis weithiau yn achos treigladau llaes a thrwynol.

Clywodd Mari Jones (1998) sefyllfa wahanol iawn ymysg pobl ifanc Rhosllannerchrugog a Rhymni. Cafodd fod treigladau llaes *m* ac *n*, fel yn *ei mham hi*, *ei nhain hi*, wedi diflannu'n llwyr yn llafar pobl ifanc, er bod y to hynaf yn treiglo'n ddiethriad. Ni rydd ddadansoddiad o ddefnydd y treigladau llaes yn gyffredinol, ond dywaid fod defnydd y treigladau trwynol wedi disgyn i'r hanner yn llafar pobl dan ugain oed. Byddai deuparth yr oedolion yn defnyddio'r treigladau meddal pan ddisgwylid hynny, ond prin iawn oedd treiglo'n feddal yn llafar pobl ifanc.⁷ Yr un oedd y sefyllfa yn Rhosllannerchrugog ac yn Rhymni fel ei gilydd, heblaw bod pobl hŷn yn treiglo'n amlach yn Rhosllannerchrugog.

Lleiafrif yw'r Cymry Cymraeg yn Rhosllannerchrugog, a lleiafrif bach yn Rhymni, a maentumiodd Thomas a Gathercole (2005) fod y sefyllfa ym Môn a Gwynedd yn wahanol. Edrychasant ar gyfradd treiglo o achos cenedl fenywaidd yn llafar plant ac oedolion wrth iddynt ddweud stori. Yr oedd y gyfradd yn uwch nag a welodd Mari Jones ym mhob achos — ond heb fod yn agos at gant y cant. Bydd oedolion ardaloedd Cymreiciaf Cymru yn treiglo 86% o'r geiriau y disgwylid eu treiglo (ar gyfartaledd), a phlant 59 y cant (ar gyfartaledd).

Edrychodd Mari Jones a Thomas a Gathercole ar gysondeb treiglo mewn safleoedd gramadegol penodol. Ffordd arall i fesur newid yn y treigladau yw cyfrif mynychder treiglo yn gyffredinol, sef nifer y geiriau treigledig mewn testun. Nodwyd uchod fod tuag un gair o bob chwech yn cael ei dreiglo ar gyfartaledd mewn Cymraeg ysgrifenedig, a gellir cyfrif mynychder yn y ddwy gronfa llafar hefyd. Gwelir o'r tabl mai cymharol ychydig o wahaniaeth sydd yng nghyfraddau treiglo'r gwahanol gronfeydd:

Testun	Canran geiriau a dreiglir	
	pob gair	geiriau yn dechrau â <i>p,t,c,b,d,g,m,ll,rh</i>
Beibl	17%	42%
CEG ⁸	15%	40%
llafar oedolion	13%	38%
llafar plant	10%	29%

Beth bynnag, o edrych yn fanylach ar dreiglo yn y cronfeydd llafar, gwelir nad canlyniad treigladau ystyrion yw pob ffurf dreigledig. Treigladau sefydlog a geir mewn rhai geiriau.

⁷ '(W)hile still used in a historically appropriate way by two-thirds or more of adult informants, the soft mutation was far more unstable amongst the younger generation who, in most cases, omitted it altogether.' (Jones 1998, t. 59).

⁸ Er mwyn cysondeb cymharu fe gyfrifir pob cronfa yn yr un modd, â meddalwedd dadansoddi ffurfiant (Phillips, 2001, §2.3). Ychydig yn llai yw cyfradd y *Gronfa Electroneg* os cyfrifir treigladau yn y dadansoddiad a geir gyda hi oherwydd na ddadansoddir pob enghraifft o *adim*, *beth*, a *faint* fel treigladau.

Arbennig o gyffredin yw *ddim* negyddol ('m yn aml yn y trawsysgrifiadau) a'r geiriau gofynnol *beth*, *faint* a *le* (fel yn *le ma fe?*). Mae golygyddion y *Gronfa Electroneg* hefyd yn trin y geiriau hyn fel ffurfiau cysefin, heb eu treiglo. Enghreifftiau llai cyffredin yw *bïau*, *gilydd*, a'r *gyd* yn *i gyd*. Treiglir geiriau eraill heb reswm amlwg ac yn groes i arferion Cymraeg traddodiadol, yn arbennig ffurfiau'r ferf *gwneud* a geiriau cyffredin yn dechrau â *rh*, e.e. mae **raid** ni fynd, ma' **rywun** wedi marw, *fasech chi wedi medru* **wneud rywbeth**, *fi sy'n* **neud** y *coginio*, *dan nhw* *ddim* **allu** *dod*. Os torrir y treigladau hyn allan o'r cyfrif, a chyfrif treigladau cynhyrchiol yn unig, mae'r darlun yn wahanol iawn. Wrth gwrs gellid dadlau ynglŷn â rhai enghreifftiau a yw'r treiglad yn gynhyrchiol ai peidio, fel ei bod hi'n anodd cyfri'r treigladau anghynhyrchiol i'r dim, ond o gyfrif tair hapsampl o gant o eiriau treigledig yr un o bob cronfa (chwe chan treiglad i gyd) ceid yn gyson fod tuag un o bob tri yn dreiglad anghynhyrchiol yn sgysiau'r oedolion, a dau o bob tri yn iaith y plant. Felly, o gyfrif treigladau cynhyrchiol yn unig (a chaniatáu fod cyfran fach o dreigladau anghynhyrchiol yn y *Gronfa Electroneg* hefyd), ymddengys fod cyfradd dreiglo sgysiau'r oedolion tua hanner y gyfradd draddodiadol, a chyfradd y plant tua chwarter y gyfradd draddodiadol.

Arbennig o ddi-ddorol yw sylwi fod nifer o'r geiriau amlaf eu defnydd sy'n dechrau â *rh* yn cael eu treiglo'n aml heb reswm gramadegol: (yn nhrefn mynychder) *rhyw*, *rhywbeth*, *rhoi/rhoid*, *rhywun*, *rhaid*, *rhywle*. O'r 273 enghraifft o *rhyw*, *rhywbeth*, *rhywun*, *rhywle* yn sgysiau oedolion *Cronfa Bangor*, dechreuwa 224 ag *r* yn hytrach na *rh*. Mae 118 o'r rhain mewn safle lle y disgwyliad treiglad meddal (gan gynnwys 18 ar ôl yn traethiadol, lle na threiglir *rh* yn draddodiadol). Mae'r lleill, 106 ohonynt, wedi treiglo'n *r* heb reswm amlwg.⁹ Felly, mewn sefyllfa lle na ddisgwylir treiglad, defnyddir *r* dros ddwywaith cyn amled â *rh* (106:49). Yr un yw'r patrwm yn llafar y plant. Hwyrach y dylasid cymharu hyn â lledaeniad *nw* ar draul *nhw*, a'i ystyried yn rhan o leihad yn nefnydd cytseiniaid tawdd dilais yn gyffredinol. Cefnogir y dadansoddiad hwn gan newid arall a welir yn helaeth: cynenir y geiriau *rhein*, *rheina* a *rheini* yn *hein*, *heina* a *heini* yn hanner enghreifftiau *Cronfa'r Plant*.

Mae Mari Jones (1998) a Thomas a Gathercole (2005) yn nodi fod oedolion a phlant fel ei gilydd yn hepgor treiglo yn aml. Mae cipolwg ar y cronfeydd sgysiau a ddefnyddir yma'n cefnogi eu canlyniadau. Gwelir enghreifftiau o hepgor pob math ar dreiglad: treiglad cyswllt, treiglad cenedl fenywaidd, a threiglad swyddogaethol. Yn llai aml, treiglir lle na ddisgwylid treiglad. Yn ddiamau mae treiglo wedi mynd yn beth dewisol yn hytrach na gorfodol yn Gymraeg llafar diweddar, ac y mae mynychder treigladau cynhyrchiol yn lleihau.

6. Y drefn rifo

Yn Gymraeg tan yn ddiweddar cyfrifid fesul ugain. Mewn unrhyw lyfr a gyhoeddwyd cyn hanner olaf yr ugeinfed ganrif, gwelir ymadroddion fel *fferm fynyddig o ryw saith ugain cyfer* (Bywgraffiadur Cymreig, 1953), *deuddeg ac wyth ugain* (Esra 2:3, hen gyfieithiad), *agos naw ugain ei bwysau* (Williams, 1857). Rhifydddeg bôn ugain yw hyn; trefn rifo ugeiniol oedd trefn draddodiadol y Gymraeg, fel yr ieithoedd Celtaidd eraill.

⁹ Ceir tafodieithoedd heb *rh*, *h* a'r cytseiniaid trwynol dilais yn y De-ddwyrain, ond mae pob un o'r siaradwyr sy'n defnyddio'r ffurfiau *r* hyn yn cynanu *rh* neu *h* mewn geiriau eraill.

Ar ôl 200, defnyddir *cant* fel bôn ychwanegol, e.e. *deucant a deg a deugain o siclau* (Ecsodus 30:23). Defnyddir y bôn ychwanegol hwn weithiau rhwng 100 a 200 hefyd, er enghraifft *deugain a chant yn hytrach na saith ugain yn ddeng niwrnod a deugain a chant* (Genesis 7:24).

Graddau uwch deg yn hytrach nag ugain yw'r bonau uwch: deg i'r drydedd radd (10^3) yw *mil* a deg i'r chweched radd (10^6) yw *milfil* a *miliwn*. Serch hynny, rhifir y bonau uwch hyn yn ugeiniol, fel yn *tair ar ddeg a saith ugain o filoedd a chwe chant* `153,600' (II Cronici 2:17), neu *wyth ugain mil o filltiroedd yr eiliad* (rhan 81 o'r CEG). Geiriau benthyg wrth gwrs yw *mil* (o'r Lladin) a *miliwn*, *biliwn* (o'r Saesneg).

Nid geirfa a gramadeg yn unig sy'n ffurfio trefn rifo: mae ffordd o feddwl am feintiau ynghlwm wrth y drefn. Gwelir hyn yn eglur o ystyried mynegiant amcangyfrifon, fel yn y frawddeg, *Erbyn amser y trê'n bydd rhyw saith i wyth ugain o bobl ifainc ar y plattform* (Morgan, 1957: 13). Nid yw'n bosib cyfieithu'r frawddeg hon i Saesneg llafar naturiol oherwydd myn y Saesneg, a'i threfn rifo ddegol, fod amcangyfrifon yn cael eu mynegi fesul deg. Nid oes ffordd dwt i drosi *saith i wyth ugain*, neu *140–160*, i lafar naturiol Saesneg.

Nid amcangyfrifon yn unig ond priod-ddulliau ac ymadroddion rhethregol a fynegir yn ugeiniol. Mae ailadrodd rhethregol y Fanaweg yn

My	ta	shey,	ny	shey	feed
P'un	oes	chwech	neu	chwech	ugain

(o *Carrey y Pheccah*), yn taro clust y Cymro, ond fe gollid yr effaith yn llwyr o'i gyfieithu i iaith ddegol fel y Saesneg.

Amlygir blaenoriaeth ugain ar ddeg yn y Gymraeg gan ymchwil Hammarström (2005). Cyfrifodd ef amllder defnydd rhifau gwahanol yn y *British National Corpus*, cronfa o gant o fillynau o eiriau o Saesneg diweddar llafar ac ysgrifenedig. Dangosodd fod mynychder yn lleihau'n gyson po fwyaf y rhif, heblaw bod gan luosrifau deg (10, 20, 30, 40, a'u tebyg) fynychder llawer uwch na'r disgwyl. Gan nodi fod ymchwil arall (yn arbennig Jansen a Pollmann, 2001) wedi dangos yr un peth yn rhai o ieithoedd Ewrop â chanddynt drefn rifo ddegol, aeth ymlaen i edrych ar nifer o ieithoedd degol o rannau eraill o'r byd, a chael yr un canlyniad eto. Y Gymraeg yn unig oedd yn wahanol: o gyfrif mynychder lluosrifau deg yn y *Gronfa Electroneg*, cafodd fod lluosrifau ugain yn amlwg yn fynychach eu defnydd na'r lleill.

Trafododd Sigurd (1972) swydd 'rhifau crynion'. Bydd rhif crwn yn cael ei ddefnyddio'n amlach na'r rhifau cyfagos oherwydd bod ganddo swydd ychwanegol: gall fynegi amcangyfrif yn ogystal â swm union. Cynigiodd Sigurd fod 'crynder' rhif ynghlwm wrth fôn y drefn rifo, ond ni thrafododd ond trefn ddegol Swedeg a Saesneg yn ei erthygl. Dengys Jansen a Pollmann (2001) fod patrwm mynychder y rhifau o ddau i fil yn debyg mewn erthyglau newyddiaduron yn Isalmaeneg, Almaeneg, Ffrangeg a Saesneg. Dangosant hefyd mai'r un rhifau a ddefnyddir i fynegi amcangyfrifon yn y pedair iaith, a dangos ei bod yn bosib rhoi cyfrif am fynychder rhif yn y pedair iaith fel ei gilydd yn nhermau ei faintioli a'i ddefnydd at amcangyfrif. Dangosant felly mai'r un peth yw crynder yn y pedair

iaith, a chynnig diffiniad mathemategol o grynder a seilir ar y rhif deg. Awgryma gwaith Hammarström mai ugain, yn hytrach na deg, sydd yn gynsaill i grynder yn y Gymraeg.

Nid yn y Gymraeg yn unig y ceir trefn rifo ugeiniol wrth gwrs, ond fel y dywaid Comrie (2005, t. 210), mewn byd degol yr ydym yn byw. Defnyddia mwyafrif mawr ieithoedd y byd drefn rifo ddegol, a'r drefn ddegol sydd drechaf ymron pob rhan o'r byd. Yr unig eithriadau yw'r gwledydd Celtaidd a Chanolbarth yr Amerig, lle mae trefn ugeiniol yn arferol yn yr ieithoedd brodorol. Hefyd ceir rhifo ugeiniol mewn ychydig o ieithoedd Gorllewin yr Affrig a Gini Newydd, a cheir ymadroddion ugeiniol unigol mewn trefn sy'n ddegol yn y bôn yn rhai o'r ieithoedd Romawns a Germanaidd — tybed a ydyw *quatre-vingt* y Ffrangeg i'w briodoli i ddylanwad hen ieithoedd Celtaidd cyfandir Ewrop?

Mae trefn rifo ugeiniol draddodiadol y Gymraeg felly yn beth prin, arbennig; ond mae ar ddarod. Fel y dywaid Comrie, i'r rhan fwyaf o Gymry Cymraeg, i bob pwrpas, mae trefn rifo ddegol wedi cymryd lle'r drefn ugeiniol draddodiadol.¹⁰ Dwy drefn ddegol a ddefnyddir yn Gymraeg erbyn hyn: y rhifau Saesneg a'r rhifau newydd Cymraeg a ddysgir yn yr ysgolion. Daeth sawl cenhedlaeth o Gymry Cymraeg yn gyfarwydd â gwneud rhifydddeg yn Saesneg oherwydd yr addysg uniaith Saesneg a oedd yn orfodol ar bawb o ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, a chlywir rhifau Saesneg yn gyffredin ar lafar yn Gymraeg heddiw. Mae Roberts (2000) wedi olrhain hanes y rhifau degol Cymraeg newydd (*un deg un, un deg dau* ac ati). Ymddengys y drefn yn gyntaf ar glawr yng ngwerslyfr rhifydddeg John William Thomas (1832). Mae'n debyg iddi gael ei dyfeisio'n bwrsol ychydig flynyddoedd ynghynt yn ateb i deimlad bod y rhifau traddodiadol yn anghyfleus at gyhoeddi rhifau emynau yng ngwasanaethau'r eglwysi a'r capeli: teimlasid bod angen rhifau a gyfatebai'n well i'r rhifolion Arabaidd degol a argreffid yn y llyfrau emynau. Ychydig o ddylanwad a gafodd y drefn newydd yng Nghymru ar y pryd, ond cafodd ei mabwysiadu gan ysgolion y Wladfa y yr Ariannin yn nes ymlaen yn y ganrif er mwyn hwyluso dysgu rhifydddeg yn Gymraeg ar sail y rhifolion Arabaidd degol (R. O. Jones, 1997: 312). Gyda thwf addysg trwy gyfrwng y Gymraeg yng Nghymru'r ugeinfed ganrif, mabwysiadwyd y drefn ddegol yn ysgolion Cymru hefyd, ac erbyn hyn mae wedi cymryd lle'r drefn draddodiadol nid yn unig yn yr ysgolion ond mewn llafar beunyddiol hefyd. Dywaid Roberts (2000) fod y drefn draddodiadol yn mynd yn brinnach brinnach, nas defnyddir erbyn hyn ond i ddweud oedran hyd at tua 30 oed, ac i ddweud yr amser, o leiaf pan ddarllenir o gloc â bysedd. Noda fod rheol gynt gan y BBC fod y drefn ugeiniol yn iawn hyd at 30, ond y dylid defnyddio'r drefn ddegol am rifau uwch; a bod yr hen reol hon yn dal yn ddylanwadol yn anffurfiol yng Nghymraeg y radio a'r teledu. Tuedd cyhoeddiadau ysgrifenedig yw osgoi'r broblem trwy ddefnyddio ffigurau: 'dylid defnyddio ffigurau am rifau dros 10 a geiriau hyd at hynny' yw rheol y cylchgrawn hwn (*Gwerddon*, 2006).

Yn gyffredinol, mae Cymry Cymraeg heddiw yn cael anhawster i ddeall rhifau ugeiniol traddodiadol uwchben tua 30. Bydd pobl hŷn yn eu defnyddio i ddweud yr amser neu oedran hyd at tua 30. Mae llawer o bobl ifanc na wyddant ond y rhifau degol.

¹⁰ '(T)he traditional vigesimal numeral system of Welsh ... has been replaced for most purposes for most speakers by an artificial transparent decimal system.' (Comrie 2005, t. 229)

Pam mae hyn yn bwysig? I ddefnyddwyr y Gymraeg, gorau po fwyaf effeithiol y drefn rifo. At gyfrif, at rifydddeg, at fathemateg, gwna unrhyw fôn y tro, boed wyth, deg, deuddeg, neu ugain – defnyddir y rhain i gyd, ac eraill, yng ngwahanol ieithoedd y byd. Yr oedd gan wareiddiad Maia Canolbarth yr Amerig fathemateg datblygedig wedi'i seilio'n llwyr ar drefn rifo ugeiniol, gyda nodiant ugeiniol i ysgrifennu'r rhifau. Mae trefn fôn ugain gystal ag unrhyw fôn arall at bwrpasau ymarferol, ond yng Nghymru heddiw mae rhwyddineb yn nhrefn ddegol y Saesneg a'r ffigurau Arabaidd degol yn ofynnol. Dan yr amodau hyn mae trefn draddodiadol y Gymraeg yn anghyfleus oherwydd bod gofyn i Gymro Cymraeg feistrol'r ddwy drefn a gallu trosi'n rhwydd rhyngddynt, rhywbeth sy'n gofyn cryn fedrusrwydd rhifiadol. Haws yw cydymffurfio â'r drefn Saesneg a rhyngwladol nad oes modd ei gwrthwynebu.

Rhestra Comrie (2005, §4) nifer o enghreifftiau o drefn rifo iaith yn cael ei disodli. Nid oes rhaid mai iaith lleiafrif ydyw: mae Siapaneg ac iaith Tai ill dwy wedi mynd i ddefnyddio rhifau'r Tsieineg. Mewn perygl arbennig y mae trefnau rhifo bôn heblaw deg; fe wyddys am golli llawer yn y gorffennol, ac y mae mwyafrif y rhai sydd yn weddill yn fregus. Dywaid Comrie ein bod eisoes mewn sefyllfa lle mae cymaint o drefnau rhifo wedi darfod, fel nad yw'r rhai hynny sy'n weddill ond yn gysgod gwan o'r hyn sy'n bosib.¹¹ 'Yr hyn sydd yn bosib mewn iaith ddynol' yw craidd maes ieithyddiaeth, a chyda darfodiant trefnau rhifo amrywiol daw'n anos anos ymchwilio i allu rhifiadol dynoliaeth. Yn achos y Gymraeg, caiff yr ieithydd syniad da am ramadeg y rhifau traddodiadol o ddogfennau sy'n goroesi o'r gorffennol. Mae'n debyg ei bod yn rhy hwyr i ymchwilio i'r agweddau seicolegol, effeithiau trefn rifo ugeiniol ar ddirnadaeth a llwybrau meddwl y rhai sy'n ei defnyddio. Mae'n annhebyg erbyn hyn bod neb ar ôl yng Nghymru sy'n meddwl yn naturiol yn y drefn ugeiniol.

7. Rhediadau arddodiaid

Yn y Gymraeg, fel yn yr ieithoedd Celtaidd eraill, ffurfdroir arddodiad i ddangos person a rhif. Ynghyd â'r arddodiad *ar*, er enghraifft, ceir y ffurfiau rhediedig *arnaf*, *arnat*, *arno*, *arni*, *arnom*, *arnoch*, *arnynt*. Mae terfyniadau'r ffurfiau'n debyg i derfyniadau rhediadau berfau, ac fel gyda berfau, gellir defnyddio ffurf rediedig fel y mae, neu gyda rhagenw ategol: *arnaf* neu *arnaf i* – cymharer *clywaf* a *clywaf i*.

Ceir geiriau cyfansawdd yn cyfuno arddodiad a rhagenw mewn nifer fach o ieithoedd y byd, er enghraifft Hebraeg ac iaith y Maori (Seland Newydd). Yn yr ieithoedd hyn beth bynnag, cyfuniadau amlwg o arddodiad a rhagenw a geir. Dichon mai yn yr ieithoedd Celtaidd yn unig y ceir rhediadau arddodiaid ar lun y rhai berfol.

Noda Mari Jones (1998, tt. 71 a 176) fod ffurfiau rhediedig arddodiaid yn mynd i golli'n gyflym yn llafar Cymry ifanc. Yn Rhymni defnyddiai siaradwyr dan eu trigain oed ffurf gysefin arddodiad gyda rhagenw dair gwaith o bob pedair pan ddisgwyliid ffurf rediedig. Llai trawiadol oedd y newid yn Rhosllannerchrugog: byddai siaradwyr dan ddeugain oed yn ffurfdroi tua dwywaith allan o dair.

¹¹ '(W)e are probably already in a situation where so many numeral systems have died out that what remains is only a pale reflection of the "human potential" with respect to numeral systems.' (Comrie 2005, t. 229)

Gwelir agwedd arall ar y newid yng *Nghronfa Bangor* a *Chronfa'r Plant*. Yn y ddwy gronfa defnyddir ffurf oedd gynt yn ffurf rediedig fel ffurf gyffredin, mewn brawddegau fel

- gan:** *Genna dad fi motobeic.*
- gan:** *Ga' i dipyn bach o gwaith gynna hen go eniwê.*
- gan:** *Ti'm eisiau cymryd gynna uffern o neb.*
- wrth:** *Dw i mynd i ddeud 'tho mami.*
- wrth:** *Deud 'tha Charlie awn ni yna reit fuan*
- wrth:** *... wedi gweud wrtho hi cadw'n dawel*
- am:** *Dw i clywed llawer amdano hwn.*
- am:** *A hwn amdano teulu sydd yn arfer fod yn super heroes*
- ar:** *Drycha arno hon.*

Mae *amdano*, *arno*, *wrtho*, *genna* fel petaent wedi cymryd lle ffurf gysefin a ffurfiau rhediedig *am*, *ar*, *wrth*, *gan*.

Dengys ystadegau mynychder defnydd y pum arddodiad a ddefnyddir amlaf yng *Nghronfa'r Plant* (*sef*, *am*, *ar*, *gan*, *o*, *wrth*), fod patrwm gwahanol i bob un. Gydag *o*, er enghraifft, y ffurf gysefin sydd wedi trechu: ni ddefnyddir ffurfiau rhediedig gydag *enw*, a defnyddir y ffurf gysefin gyda rhagenw fel arfer (75%):

	<i>fi/i</i>	<i>ti</i>	<i>chdi</i>	<i>fo/fe/o/e</i>	<i>hi</i>	<i>ni</i>	<i>chi</i>	<i>nhw/nw</i>
<i>o</i>	1	2		12		1		22
<i>ohono/ono</i>				6				
<i>onan</i>						1		
<i>ohonyn/onyn</i>								6

Patrwm gwahanol sydd i *gan*. Nid oes ond dwy enghraifft o'r ffurf gysefin *gan*, ond cyffredinolir y ffurf rediedig *genna* (gydag amrywiadau *gynna/genno/gynno*) i *enw* a phob rhagenw a'r ffurf rediedig *gen* i *enw*:

	<i>fi/i</i>	<i>ti</i>	<i>chdi</i>	<i>fo/fe/o/e</i>	<i>hi</i>	<i>ni</i>	<i>chi</i>	<i>nhw/nw</i>	<i>enw</i>
<i>gan</i>									2
<i>gen/gin/gyn</i>	35	14							21
<i>genna</i>	28		16			2	1	2	7
<i>gynna</i>	6		2						1
<i>genno</i>	3			3		7	1		3
<i>gynno</i>	2		1	6		3		3	3
<i>genni</i>					3				3
<i>gennyn</i>								2	

Gwelir olion y rhediadau traddodiadol ym mynychder uchel *gen/gin* gyda *fi/i/ti* ac yn y ddwy enghraifft o *gennyn nw*.

Gwelir mwy o ôl y rhediadau gyda'r arddodiaid eraill *am, ar* ac *wrth*. Yn achos *wrth*, mae tuedd i gyffredinoli'r ffurf *wrtha/wrtho* (a'r amrywiadau *'tha, 'tho, w'tha, w'tho*):

	<i>fi/i</i>	<i>ti</i>	<i>chdi</i>	<i>fo/</i> <i>fe/o/e</i>	<i>hi</i>	<i>ni</i>	<i>chi</i>	<i>nhw/nw</i>	<i>enw</i>
<i>wrth</i>	1								4
<i>wrthat</i>		4							
<i>wrtha</i>	4	1	3			1			1
<i>wrtho</i>	1	1		2			1		2
<i>wrthi</i>					1				
<i>wrthan</i>						1			

Gydag *am* ac *ar*, cyffredinolir y ffurf gysefin weithiau, ond defnyddir y rhediadau'n gywir yn amlach o lawer:

	<i>fi/i</i>	<i>ti</i>	<i>chdi</i>	<i>fo/</i> <i>fe/o/e</i>	<i>hi</i>	<i>ni</i>	<i>chi</i>	<i>nhw/nw</i>
<i>am/ar</i>	3	1		4		2		1
<i>rhediad</i>	9	8	1	25		3		2

Mae hefyd chwe enghraifft o *arna/arno/arni* gydag *enw*.

Gwelir patrwm tebyg yn iaith oedolion *Cronfa Bangor*. Gyda nifer tebyg o enghreifftiau perthnasol (tros dri chant ymhob cronfa), cedwir at y rhediadau ran fwyaf, ond gwelir yr un duedd i gyffredinoli ffurf rediedig *gen/gynna* (bron hanner yr enghreifftiau ag *enw*), a thuedd lai i gyffredinoli'r ffurf rediedig *wrtha/wrtho* (llai na chwarter yr enghreifftiau ag *enw*), a ffurf gysefin o (llai na chwarter yr enghreifftiau â rhagenw). Cedwir at rediadau *am* ac *ar* ag ond ychydig o eithriadau.

Anghyffredin yw defnydd ffurf rediedig arddodiad heb wrthrych ategol, fel yn *Gad dy law arni!* a *Dw i 'rioed 'di chyfarfod hi, 'm ond 'di clywed sôn amdani*. Mae tair enghraifft yng *Nghronfa 'r Plant* a naw yng *Nghronfa Bangor*, pob un yn y trydydd person.

Gwelir yma fwy o ddefnydd ar y rhediadau nag a welodd Mari Jones. Fel yn achos ymchwil Thomas a Gathercole (2005, trafodir uchod) i dreiglo, mae'n debyg mai ardal sy'n cyfrif am y gwahaniaeth: mae siaradwyr y ddwy gronfa'n hanu o'r ardaloedd Cymraeg ac o deuluoedd addysgedig gan mwyaf; gellir tybied, felly, bod mwy o ddylanwad Cymraeg traddodiadol ar eu llafar.

Ar y cyfan, yng Nghymraeg llafar heddiw, ymddengys fod yr arfer o redeg arddodiaid wedi mynd yn fater o ddewis yn hytrach na rheol, a bod tuedd i gyffredinoli un ffurf yn achos rhai arddodiaid. Gan hynny mae gramadeg y Gymraeg wedi newid – nid oes

un enghraifft o fethu rhedeg arddodiad yn na'r *Pedair Cainc* na'r Beibl na'r *Gronfa Electroneg*. Serch hynny, nid yw'r rhediadau yn agos at fynd i golli eto.

8. Gradd gyfartal ansoddair

Y mae gan bob iaith fodd i fynegi cymhariaeth (Cuzzolin a Lehmann, 2004, t.1212). Nodweddiadol o ieithoedd Ewrop yw'r gystrawen Gymraeg: *Mae aur yn drymach na phlwm* (cymharer Saesneg *heavier than lead*, Almaeneg *schwerer als Blei*). Yma dangosir y gymhariaeth trwy ffurfdroi'r ansoddair: *trwm:trymach, heavy:heavier, schwer:schwerer*. Yn Ffrangeg goleddfir yr ansoddair â'r gair *plus* yn hytrach na'i ffurfdroi: *plus lourd que le plomb*, a cheir yr un dull yn Gymraeg dan rai amodau: *mwy dealladwy, mwy addurnol*. Mae'r ddau ddull hyn, lle dengys yr ansoddair gymhariaeth, yn gyffredin yn ieithoedd Ewrop a'r cyffiniau, ond yn anghyffredin iawn mewn rhannau eraill o'r byd.¹² Bydd ansoddair Cymraeg hefyd yn ffurfdroi i ddangos cymhariaeth eithaf, e.e. *aur sydd drymaf*. Unwaith eto, mae hyn yn gyffredin yn Ewrop ond yn brin y tu allan i Ewrop.

Ffurfdroir ansoddair Cymraeg hefyd i ddangos cymhariaeth gyfartal: *Mae'r llyfr hwn cyn drymed â phlwm*. Er bod graddau cymharol ac eithaf ansoddair yn arferol yn ieithoedd Ewrop, mae gradd gyfartal yn brin iawn. Fe'i ceid yn Hen Wyddeleg, ond nid yn yr iaith ddiweddar. Fe'i ceir hefyd ar ffiniau dwyreiniol Ewrop yn yr Estoneg ac yn rhai o ieithoedd y Cawcasws, er enghraifft yr iaith Wybycheg,¹³ y bu farw ei siaradwr olaf ym 1992, a'r iaith Megreleg. O weddill y byd, noda Haspelmath a Buchholz (1998) a Henkelmann (2006) ieithoedd Awstronesaid fel Tagalog (a siaredir yn ynysydd y Ffilipinos) a Maleieg (a siaredir yn Maleisia ac Indonesia), a hefyd iaith yr Esgimo (dyfynnant enghraifft o dafodiaith yr Ynys Las). Prin iawn yw ieithoedd y ffurfdroir eu hansoddeiriau i ddangos cymhariaeth gyfartal: rhydd Henkelmann (2006) enghreifftiau lawer o ddulliau arall o fynegi cymhariaeth gyfartal yn ieithoedd y byd.

Yr oedd y ffurfdroad cyfartal yn dra chynhyrchiol yng Nghymraeg y gorffennol, fel y dengys lliaws o briod-ddulliau sy'n ei ddefnyddio: *dued â bol buwch, gwynned â'r eira, coched â machlud haul*. Ym *Mhedair Cainc* y *Mabinogi* mae o leiaf 62 enghraifft mewn 24,313 gair (un bob 392 gair). Cymharer hyn â'r 684 enghraifft ym miliwn geiriau'r *Gronfa Electroneg* (un bob 1,595 gair), y ddwy enghraifft o'r gair *lleied* yn 52,404 gair sgysiau oedolion *Cronfa Bangor* (un bob 26,202 gair), a'r diffyg enghreifftiau yn 133,841 gair sgysiau plant *Cronfa Cymraeg Plant*.

Mae ffordd arall o fynegi cymhariaeth gyfartal yn y Gymraeg, sef y gystrawen gyda *mor*, fel yn *mor ddu â bol buwch*. Mae'n ddiddorol cymharu mynychder defnydd y gystrawen hon â ffurfdroi'r radd gyfartal. Ym *Mhedair Cainc* y *Mabinogi* mae pedair enghraifft o'r gystrawen gyda *mor*, bob un ag ansoddair nad oes iddo ffurf radd gyfartal (*llwyddiannus, anweddus, diffflais, dielw*). Mae 1,383 enghraifft yn y *Gronfa Electroneg*, 726 ohonynt ag ansoddeiriau y mae iddynt ffurf radd gyfartal. Yn sgysiau'r oedolion, mae 22 enghraifft, tri

¹² Mewn ieithoedd eraill (Cuzzolin a Lehmann, 2004), dangosir cymhariaeth trwy gyferbynnu dau ansoddair: *Mae plwm yn drwm a choed yn ysgafn*; neu ag elfen (arddodiad, terfyniad) sy'n meddwl 'o'i gymharu â': *Wrth goed, plwm sydd yn drwm*; neu â berf sy'n meddwl 'rhagori': *Rhagora plwm ar goed o ran trymder*.

¹³ Sillefir hefyd Ubykh, Ubih, Oubykh, ac ati.

chwarter ohonynt ag ansoddeiriau y mae iddynt ffurf radd gyfartal, ac yn sgysiau'r plant mae pum enghraifft, pob un ag ansoddair y mae iddo ffurf radd gyfartal. Dengys y tabl y mynychderau hyn ar ffurf cyfradd bob deng mil gair:

Testun	Nifer i bob deng mil gair			Canran % ffurfdro
	cymhariaeth gyfartal	<i>mor +</i> ansoddair	ffurfdro	
Pedair Cainc	27	1.5	25.5	94
CEG	19	12.7	6.3	33
llafar oedolion	4.6	4.2	0.4	8.3
llafar plant	0.4	0.4	0	0

Gwelir dwy duedd amlwg. Yn gyntaf, mae defnydd *mor +* ansoddair wedi cynyddu'n fawr ar draul ffurfdro'r radd gyfartal. Ffurfdroid ansoddair ffurfdroadwy yn ddieithriad yn y gorffennol; prin y defnyddir y ffurfdro ar lafar erbyn hyn. Yn ail, mae cymariaethau cyfartal fel y cyfryw'n brin yn y cronfeydd llafar.

O gyfrif cymhariaethau anghyfartal, ar y llaw arall, gwelir eto fod y mynychder yn llai ar lafar ond, yn wahanol i ffurfdro'r radd gyfartal, mae ffurfdro'r radd gymharol yn dal yn gynhyrchiol iawn. Dengys y tabl nesaf fynychder cymariaethau anghyfartal fel y cyfryw, ffurfiau fel *mwy trwm*, a rhai fel *trymach*.

Testun	Nifer i bob deng mil gair			Canran % ffurfdro
	cymhariaeth anghyfartal	<i>mwy +</i> ansoddair	ffurfdro	
Pedair Cainc	37	0	37	100
CEG	37.3	4.8	32.5	87.1
llafar oedolion	16	1.5	14.5	90.5
llafar plant	5.2	1.2	4	75.7

Gall y ffigurau fod ychydig yn gamarweiniol oherwydd mynychder defnydd y ffurf radd gymharol ungair *mwy*, sydd yn fwy niferus na'r un ffurf gymharol arall yn llafar y plant.¹⁴ Serch hynny mae tuedd amlwg. Ar y naill law mae patrwm mynychder cymhariaeth fel y cyfryw yn debyg yn y ddau dabl: ychydig yn fwy yn y *Pedair Cainc* nag yn y *CEG*, ac yn llai ar lafar, a chymhariaeth anghyfartal yn fynychach na chymhariaeth gyfartal ym mhob testun. Gwahanol iawn, ar y llaw arall, yw patrwm mynychder ffurfdroi. Yn wahanol i'r radd gyfartal, defnyddir ffurfdro'r radd gymharol yng Nghymraeg diweddar gymaint ag yn iaith y gorffennol, ac ar lafar gymaint ag yn yr iaith ysgrifenedig.

¹⁴ Cyfrifwyd priod-ddulliau fel *cyfarch gwell iti a henffych well* (yn y *Pedair Cainc*), a *mwy neu lai*, ond ni chyfrifwyd enghreifftiau lle defnyddiwyd gradd gymharol ansoddair fel arddodiad, er enghraifft, *uwch ben y weilgi, is traed ei wely*. Ni chyfrifwyd ychwaith enghreifftiau o *mwy* yn yr ystyr 'chwaneg, rhagor', ar lun *more* Saesneg. Yr oedd hyn yn arbennig o gyffredin yn llafar y plant.

Ni ellir ond casglu o'r ystadegau hyn fod defnydd ffurfdro gradd gyfartal ansoddair ar drai yng Nghymraeg heddiw. Fe'i defnyddir yn llai yng Nghymraeg diweddar nag yn iaith y gorffennol, yn llai ar lafar nag mewn ysgrifen (sydd yn awgrymu cysylltiad â ffurfioldeb), ac yn llai yn lafar pobl ifanc nag yn lafar pobl hŷn.

9. Dwyieithedd yn peri newid

Yn ddiweddar gwelwyd cynnydd yng nghanran y Cymry Cymraeg ym mhoblogaeth Cymru am y tro cyntaf, a chynnydd yn nifer y Cymry Cymraeg am y tro cyntaf ers tros bedwar ugain mlynedd.

Yn ôl Cyfrifiad 2001 gall 582,368 o bobl Cymru siarad Cymraeg, sef 21% o'r boblogaeth, neu 25 y cant o'r rheini a anwyd yng Nghymru. Mae canran y plant yn uwch o dipyn na chanran yr oedolion, a hynny oherwydd y twf mewn addysg trwy gyfrwng y Gymraeg. Yn 2004 cyflawnodd Bwrdd yr Iaith Gymraeg arolwg ieithyddol (Bwrdd yr Iaith Gymraeg, 2006) er mwyn ymhelaethu ar yr wybodaeth sydd i'w chael o Gyfrifiad 2001. Mae rhai o'i ystadegau'n awgrymiadol.

Awgryma'r arolwg fod 73 y cant o'r plant sy'n medru Cymraeg wedi'i dysgu y tu allan i'w cartref, ac nad ystyriai ond 44 y cant ohonynt eu bod yn rhugl yn yr iaith. Mae llawer o siaradwyr ifanc cyfrifiad 2001 felly â'r Saesneg yn iaith frodorol iddynt, a heb fod yn rhugl yn y Gymraeg. Cafodd arolwg y Bwrdd fod 88 y cant o'r rheini sy'n rhugl eu Cymraeg yn defnyddio'r iaith bob dydd: gellir eu hystyried yn siaradwyr gweithredol. Hwyrach ei bod yn annisgwyl fod bron i 40 y cant o siaradwyr dan 16 oed nad ystyrient eu hunain yn rhugl, hwythau yn dweud eu bod yn defnyddio'r iaith bob dydd. Awgryma hyn yn gryf y gallai llawer o siaradwyr ifanc ail-iaith fynd ymlaen i fod yn siaradwyr rhugl gweithredol.

Er bod canran y rhai sy'n medru Cymraeg yn cynyddu yng Nghymru gyfan, mae'n dal i ddisgyn yn ardaloedd Cymraeg y gogledd a'r gorllewin. Un rheswm yw mewnfudiad pobl ddi-Gymraeg i'r ardaloedd hyn; dangosir mor niweidiol yw'r mewnfudiad hwn i'r iaith gan Phillips a Thomas (2001). Rheswm arall yw bod cynifer o Gymry Cymraeg yn gadael eu cynefin, llawer yn cael eu denu i Gaerdydd a'r cylch gan swyddi gyda'r cyfryngau a'r cyrff gwleidyddol a sefydlwyd yno yn y degawdau diwethaf. Hyd yn ddiweddar yr oedd yn bosib byw bywyd trwyadl Gymraeg mewn rhannau helaeth o Gymru. Erbyn hyn mae dwysedd Cymry Cymraeg wedi disgyn cymaint yn yr ardaloedd Cymraeg fel nad yw hi'n bosib mwyach fyw heb ddibynnu ar y Saesneg. Rhaid wrth y Saesneg i gyfathrebu â chymdogion, cyd-weithwyr, siopwyr ac eraill wrth gyflawni gorchwylion beunyddiol. Anodd yw mesur y fath beth yn fanwl, ond gellir awgrymu fod cyfanswm y geiriau Cymraeg a leferir bob dydd yn yr ardaloedd Cymraeg wedi lleihau'n aruthrol dros yr ugain mlynedd diwethaf.

Er nad oes mesur uniongyrchol o ba faint o Gymraeg a siaredir, gellir archwilio'r tebygolrwydd y bydd sgwrs yn Gymraeg yn hytrach nag yn Saesneg. Dengys arolwg Bwrdd yr Iaith fod 60 y cant o sgysiau siaradwyr Cymraeg Cymru y tu allan i'w cartrefi, yn yr iaith Saesneg. Seilir y ffigur ar atebion i gwestiwn ynglŷn â'r "sgwrs ddiweddaraf a gawsoch gyda rhywun nad yw'n perthyn i'ch teulu". Gan ddod o gyfeiriad hollol wahanol, mae Hywel Jones (2007) yn trafod dulliau o amcangyfrif dwysedd siaradwyr Cymraeg trwy ddefnyddio ystadegau Cyfrifiadau 1991 a 2001. Ymysg mesurau eraill fe drafodir un

(t. 25–26), “y gellir ei ddehongli fel y tebygolrwydd y bydd siaradwr Cymraeg yn cwrdd â siaradwr arall”. Rhydd hyn amcan anuniongyrchol o ganran sgysiau damweiniol siaradwyr Cymraeg a allai fod yn Gymraeg. Dros Gymru gyfan, mae’r tebygolrwydd wedi disgyn o 44 y cant yn 1991 i 37 y cant yn 2001, a hynny er bod y ganran oedd yn medru Cymraeg wedi codi. “Y ffaith bod y rhai sydd yn gallu siarad Cymraeg wedi’u gwasgaru’n fwy . . . sy’n gyfrifol am hynny,” medd Jones, hynny yw, y mae cyfran y Cymry Cymraeg wedi disgyn yn yr ardaloedd Cymraeg a chodi yn yr ardaloedd di-Gymraeg. Sylwer bod ffigur arolwg y Bwrdd a ffigurau Jones yn cytuno’n dda, sef oddeutu 40 y cant Cymraeg a 60 y cant Saesneg, er iddynt ddeillio o ffynonellau gwahanol iawn. Gellir casglu bod Cymry Cymraeg, ar gyfartaledd, yn siarad mwy o Saesneg na Chymraeg y tu allan i’w cartrefi, a chyfran y Saesneg yn cynyddu’n gyflym.

Gall defnyddio ail iaith effeithio ar iaith frodorol dyn: cydnabyddir hyn yn gyffredinol erbyn heddiw. Trafoda Cook (2003) rai o’r effeithiau a welir a’r dystiolaeth drostynt. Isod cyflwynaf ddwy astudiaeth i gynrychioli llawer o waith arall. Mae’r ddwy’n ymdrin â seineg: o ddadansoddi cynniad gyda chymorth offer trydanol mae’n bosib cael canlyniadau pendant mewn ffigurau. Dengys astudiaethau eraill effaith gymharol mewn cystrawen a phriod-ddull, ond anos o lawer yw cael canlyniadau pendant diamau yn y meysydd hyn.

Dadansoddodd Major (1992) gynniad y cytseiniaid ffrwydrol dilais (*p*, *t*, *c*) yn Saesneg pum siaradwr brodorol oedd yn byw ym Mrasil ers rhai blynyddoedd. Yr oedd pob un yn medru’r Bortiwgeeg (iaith swyddogol Brasil), a hefyd yn siarad llawer o Saesneg bob dydd. Mae amseriad lleisio¹⁵ y ffrwydrolion dilais yn wahanol iawn yn Saesneg a Phortiwgeeg siaradwyr brodorol. Cafwyd bod amseriad lleisio tri o’r siaradwyr yn ymdebygu’n amlwg i’r Bortiwgeeg: siaradent Saesneg ag acen Bortiwgeeg. Tuedd gyson a welwyd wrth gymharu cytseiniaid y pum siaradwr â Saesneg brodorol arferol: mwyaf oedd y gwahaniaeth po ruglaf Portiwgeeg y siaradwr.

Gellid dadlau bod sefyllfa Cymry dwyieithog yng Nghymru yn wahanol, ond awgryma Bond a’i gyd-weithwyr (2006) fod yr un dylanwadau’n peri newid i iaith dros genedlaethau mewn sefyllfa debyg i un Cymru. Bu gwlad Latfia dan iau Rwsia am hanner canrif cyn adennill ei hannibyniaeth ym 1991. Yr oedd yn orfodol ar bawb ddysgu Rwsieg, ac yn ymarferol yr oedd rhaid wrth Rwsieg i fyw bywyd beunyddiol. Yr oedd y sefyllfa ieithyddol yn debyg i un Cymru heddiw. Dadansoddodd Bond a’i gyd-weithwyr gynniad llafariad y Latfieg gan Latfiaid o wahanol oedrannau, a chael fod effaith cyfundrefn llafariad y Rwsieg yn amlwg ar eu hiaith. Cafwyd bod yr effaith yn gynyddol: mwyaf oedd yr effaith po ieuaf y Latfiaid. Awgryma Bond a’i gyd-weithwyr fod iaith y rhieni’n newid rywfaint dan ddylanwad y Rwsieg, bod plant yn dysgu iaith newidiedig y rhieni, a bod iaith y plant wedyn yn newid o’r newydd dan ddylanwad y Rwsieg.

Cefnogir canlyniadau Bond a’i gyd-weithwyr gan sylwadau Latfiaid a ddihangodd i Awstralia ar ôl y goresgyniad Rwsiaidd, a’u plant a fagwyd yn ddwyieithog yn Latfieg

¹⁵ Hyd y cyfnod heb lais rhwng gollwng awyr ar ddechrau’r gytsain, a lleisio ar gyfer y sain nesaf: *voice onset time*, *VOT*.

a Saesneg. Wedi ymweld â'u mamwlad am y tro cyntaf ar ôl 1991, byddant yn sôn am argraff fod acen y Rwsieg ar Latfieg heddiw.¹⁶

Gyda'r Saesneg yn ymwithio fwyfwy i fywyd beunyddiol pob Cymro Cymraeg a chyda'r Saesneg yn iaith frodorol neu'n brif iaith i gyfran fawr o'r rhai sy'n medru Cymraeg, mae'n anorod bod y Gymraeg yn newid i gyfeiriad y Saesneg. Mae teithi'r Gymraeg yn wahanol i rai'r Saesneg: nid seiniau a geirfa'n unig, ond hefyd y cysyniadau a gynrychiolir gan yr eirfa, trefn y geiriau, priod-ddulliau, yr hyn y gellir ei ragdybio wrth siarad yr iaith. Bwrn meddylol yw gorfod cyfnewid rhwng dwy ffordd o feddwl dro ar ôl tro bob dydd. Fel y dywaid Nadkarni (1975 t. 681, dyfynnir gan Ross, 2007):

Bilingualism is, after all, a psychological load – not so much because it requires knowing two language systems, but because, in a situation of intensive bilingualism, one is called upon to conduct communication through these two distinct systems all the time, using now one system and now the other. In such a situation, the tendency towards lessening the psychological load is quite natural; and this sets processes in motion whose result is a gradual convergence of systems in a speaker's head.

A'r Saesneg yn iaith â'i chanolfan y tu allan i Gymru, rhaid mai'r Gymraeg sy'n newid, sy'n cydymffurfio â theithi'r Saesneg.

Pa nodweddion sy'n debyg o newid? Ymddengys fod nodweddion prin yn debycach o newid na nodweddion cyffredin a hynny am ddau reswm. Yn gyntaf, yn rhinwedd eu prinder fel y cyfryw, mae nodweddion prin iaith benodol yn annhebyg o fodoli yn yr ieithoedd o'i hamgylch. O'r herwydd bydd dylanwad allanol bob amser yn erbyn y nodweddion prin. Gan fod nodweddion prin y Gymraeg yn absennol, yn rhinwedd eu prinder, o'r Saesneg fe ddôi dwyieithedd yn haws o gael eu gwared. Y canlyniad yw'r duedd iddynt ddiflannu dan bwysau dwyieithedd.

Yn ail, rhaid ystyried pam mae rhai nodweddion yn brin i ddechrau. Dibynna prinder neu gyffredinedd nodwedd yn ieithoedd y byd, ar y naill law, ar ba mor aml y bydd yn dod i fod wrth i iaith newid trwy'r oesoedd ac, ar y llaw arall, ar ba mor aml y bydd yn diflannu wrth i iaith newid (Blevins, 2004: 193). Nodweddion prin yw'r rheini sy'n annhebyg o ddod i fod, neu'n debyg o ddiflannu. Mae rhai nodweddion, y treigladau er enghraifft, yn ffrwyth damwain hanesyddol, cyfuniad annhebygol o newidiadau yn iaith y gorffennol. Gall y cyfryw nodweddion fod yn sefydlog, fel y bu'r treigladau yn y Gymraeg ers pymtheg canrif a mwy. Mae nodweddion eraill yn brin oherwydd eu bod yn hawdd eu colli: cytseiniaid trwynol dilais er enghraifft. Ychydig iawn o egni clybodol sydd i'r cytseiniaid hyn (Blevins, 2004: 30) ac maent felly'n anodd eu clywed. Mae tuedd iddynt ddiflannu neu ymgysgu â'u cymheiriaid lleisiol. Yn groes i hyn, gall arwyddocâd arbennig i sain mewn cyfundrefn ramadegol rwystru newid i'r sain honno (Blevins, 2004: 205), ac y mae cytseiniaid trwynol dilais y Gymraeg yn rhan bwysig o drefn y treigladau ac felly o adeiladwaith gramadeg yr iaith. Hyn fydd wedi'u diogelu dros y canrifoedd. Gyda dirywiad y treigladau daw

¹⁶ Clywais hyn gan Indra Bērziņš, Melbourne, Awstralia, wrth iddi sôn am ei phrofiadau ei hun a phrofiadau ei rhieni a'u cydnabod.

diwedd ar bwysigrwydd gramadegol y cytseiniaid hyn, ac felly ar y rhwystr i newid. Gyda dwyieithedd daw pwysedd i addasu i'r Saesneg. Felly'r newid.

10. Rhagolygon

Yn aml fe gymerir yn ganiataol fod dwyieithedd Cymru'n rhwym o arwain at unieithedd Saesneg. Nid yw hyn yn wir: mae dwyieithedd sefydlog yn ddigon cyffredin trwy'r byd. Un canlyniad posib i ddwyieithedd yw fod un o'r ieithoedd yn marw. Canlyniad posib arall yw bod un o'r ddwy iaith yn ymdebygu at y llall fel a ddisgrifiwyd uchod. Pen draw ymdebygu yw'r cyflwr a alwodd Malcolm Ross (2007 a chyhoeddiadau cynharach) yn Saesneg yn *metatypy*. O ganlyniad i ddwyieithedd bydd patrymau mynegiant a chystrawen un o'r ddwy iaith yn newid i gyfateb i'r iaith arall (Ross, 2007, t. 116). Mae'r iaith sy'n dynwared fel arfer yn arwydd hunaniaeth i'w siaradwyr, fel y mae'r Gymraeg, a'r iaith a ddynwaredir fel arfer yn iaith ehangach ei defnydd, fel y Saesneg. Bydd o leiaf rai o'r siaradwyr yn fwy cartrefol yn yr iaith ehangach ei defnydd. Dechreuau'r dynwared ym maes ystyr: newidia priod-ddull ac arddull, a newidia ystyron geiriau i gyfateb i eirfa a chysyniadau'r iaith a ddynwaredir. Daw cyfieithu rhwng y ddwy iaith felly'n waith peirianaethol. Y cam nesaf yw ailwampio'r gramadeg, yn gyntaf ar lefel y cymal, wedyn ar lefel ymadrodd, yn olaf yn adeiladwaith gair. Daw cyfieithu rhwng y ddwy iaith yn fater o drosi gair am air fel yn yr enghreifftiau hyn o'r cronfeydd llafar:

Dad   a   fi   'di   gweld   un   o   heina.

Dad   and   me   have   seen   one   of   those

Dim   pob   un   o   nw 'n   aros   lan.

Not   every   one   of   them's   staying   up.

Wrth gwrs lleiafrif yw brawddegau fel y rhain yn y Gymraeg, ond fe ddangosant un ffordd y gallai'r iaith ddatblygu.

Mae'r traethawd hwn wedi dadlau fod rhai rhannau unigryw o ramadeg y Gymraeg wedi newid dan bwysau dwyieithedd. Un rhan o newid mwy ydyw: gan gymaint y newid mewn amser byr, mae iaith rhai o'r to ifanc yn wahanol iawn i iaith y to hynaf. Mae bron pob un o'r newidiadau wedi mynd â gramadeg y Gymraeg yn nes at un y Saesneg.

A oes ots os ymdebyga'r Gymraeg i'r Saesneg? Ers canrifoedd mae'r Gymraeg yn benthyg geiriau, priod-ddulliau a chystrawennau oddi wrth y Saesneg ac ieithoedd eraill: cyflymder a thrwyadled newid heddiw sy'n newydd. Ar un olwg, cyhyd â bod y Gymraeg yn dal yn offeryn effeithiol at gyfathrebu, nid yw'r newidiadau'n bwysig iawn. Yn siŵr iawn, nid yw o bwys i'r Cymro cyffredin fod rhai o hynodion gramadegol y Gymraeg ar ddarfod. I'r ysgolhaig ym maes ieithyddiaeth ar y llaw arall, amrywiaeth sy'n rhoi blas ar ei waith a deunydd crai i'w ymchwil. Os yw colled iaith yn drychineb, mae colled rhan o iaith neu golled arwahanrwydd iaith yn aflwydd ond ychydig yn llai.

Llyfryddiaeth

- Ball, M.J. (1993), 'Initial-consonant mutation in modern spoken Welsh', *Multilingua*12, t. 189–205.
- Ball, M.J., Müller, N., Munro, S. (2005), 'Welsh consonant acquisition in Welsh- and English-dominant bilingual children', *Journal of Celtic Language Learning*, 10.
- Y Beibl Cymraeg Newydd* (1988), (Aberystwyth, Y Gymdeithas Feiblaidd Frytanaid a Thramor).
- Blevins, J. (2004), *Evolutionary phonology: the emergence of sound patterns* (Caergrawnt, Gwasg y Brifysgol).
- Bond, Z.S., Stockmal, V., Markus, D. (2006), 'Sixty years of bilingualism affects the pronunciation of Latvian vowels', *Language Variation and Change*18, t.165–177.
- Bwrdd yr Iaith Gymraeg (2006), *Arolwg Defnydd Iaith 2004*, (Caerdydd).
- Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940* (1953) (Llundain, Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion).
- Carrey y Pheccah* (h.dd), (Maidstone, J. V.Hall and Son).
- Comrie, B. (2005), 'Endangered numeral systems', yn Wohlgemuth, J., a Dirksmeyer, T. (gol.), *Bedrohte Vielfalt, Aspekte des Sprach(en)tods* (Berlin, Weissensee), t. 203–30.
- Cook, V.J. (2003) (gol.), 'The Effects of the Second Language on the First', *Multilingual Matters*.
- Cuzzolin, P., Lehmann, C. (2004), 'Comparison and gradation', yn Lehmann, C., Booij, G., Mugdan, J., Skopeteas S. (goln.), *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*, 2 (Berlin ac Efrog Newydd, W.deGruyter). Gwelir *Handbücher zur Sprach und Kommunikationswissenschaft.*, 17.2, t. 1212–20.
- Deuchar, M. (2004), *Bangor corpus*, i'w chael yn <http://talkbank.org/data/LIDES>.
- Deuchar, M. (2006), 'Welsh-English code-switching and the Matrix Language Frame model', *Lingua* 116, t.1986–2011.
- Ellis, N. C., O'Dochartaigh, C., Hicks, W., Morgan, M., Laporte N., (2001), 'Cronfa Electroneg o Gymraeg, CEG), Cronfa ddata eirfaol o filiwn o eiriau sy'n cyfrif amllder defnydd geiriau yn y Gymraeg', <http://www.bangor.ac.uk/development/canolfanbedwyr/ceg.php.cy>.
- Gwerddon* (2006), Canllawiau ar gyflwyno erthyglau, <http://www.mantais.cymru.ac.uk/10291.file.dld>.
- Hammarström, H. (2005), 'Number bases, frequencies and lengths cross-linguistically', Papur a ddarllenwyd yn y gynhadledd, *Linguistic perspectives on numerical expressions* yn Utrecht, <http://www.cs.chalmers.se/~harald2/numericals.ps>.

- Haspelmath, M., Buchholz, O. (1998), 'Equative and similative constructions in the languages of Europe', yn van der Auwera, J. (gol.), *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, (Mouton de Gruyter), t. 277–334.
- Henkelmann, P. (2006), 'Constructions of equative comparison', *Sprachtypologie und Universalienforschung* 59, t. 370–98.
- Jansen, C.J.M., Pollmann, M.M.W. (2001), 'On round numbers: pragmatic aspects of numerical expressions', *Journal of Quantitative Linguistics* 8, t. 187–201.
- Morris Jones, B. (2006), *Cronfa Cymraeg Plant 3–7 Oed*, cywaith a ariannwyd gan y Cyngor er Ymchwil Economaidd a Chymdeithasol, http://users.aber.ac.uk/bmj/abercld/cronfa3_7/cym/rhagymad.html.
- Jones, G. E. (2000), *Iaith Lafar Brycheiniog*, (Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru).
- Jones, H. (2007), 'Goblygiadau newid ym mhroffeil oedran siaradwyr Cymraeg', *Gwerddon* 2, t. 10–37.
- Jones, M. C. (1998), *Language Obsolescence and Revitalization, linguistic change in two sociolinguistically contrasting Welsh communities* (Rhydychen, Clarendon Press).
- Jones, R. O. (1997), *Hir Oes i'r Iaith*, (Llandyssul, Gwasg Gomer).
- Labov, W. (1994), *Principles of Linguistic Change*, 1 (Rhydychen, Blackwell).
- Lyovin, A. V. (1997), *An Introduction to the Languages of the World*, (Rhydychen, Gwasg y Brifysgol).
- Mc Laughlin, F. (2006), 'On the theoretical status of base and reduplicant in Northern Atlantic', yn Mugane, J., Hutchison, J.P., Worman, D.A. (goln.), *Selected Proceedings of the 35th Annual Conference on African Linguistics: African Languages and Linguistics in Broad Perspectives* (Somerville, MA, Cascadilla), t. 169–180.
- Major, R.C. (1992), 'Losing English as a first language', *The Modern Language Journal* 76, t. 190–208.
- Martinet A. (1955), *Economie des changements phonétiques*, (Bern, Francke).
- Morgan, D. (1957), 'Y ffair gyflogi', *Lloffion Llangynfelyn* 4 (Machynlleth).
- Nadkarni, M.V. (1975), 'Bilingualism and syntactic change in Konkani', *Language* 51, t. 672–83.
- Phillips, D., a Thomas, C., (2001), (gol.), *Effeithiau Twristiaeth ar yr Iaith Gymraeg yng Ngogledd-Orllewin Cymru*, (Aberystwyth, Canolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru).
- Phillips, J.D. (2001), 'The Bible as a basis for machine translation', *Proceedings of the Conference of the Pacific Association for Computational Linguistics*, t. 221–8.

- Rees, J. (2005), 'Rare Welsh tongue-twister turns up in Nigeria', *Western Mail*, Gorffennaf 6.
- Roberts, G. (2000), 'Bilingualism and number in Wales', *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 3, t. 44–56.
- Ross, M.D. (2007), 'Calquing and metatypy', *Journal of Language Contact*, Thema 1, t. 116–43.
- Shiraishi H. (2004), 'Base-identity and the noun-verb asymmetry in Nivkh', yn Gilbers, D., Schreuder, M., Knevel, N. (gol.), *On the Boundaries between Phonetics and Phonology*, (Prifysgol Groningen), t. 159–82.
- Sigurd B. (1972), 'Runda tal', yn *Ord om Ord*, (Liber). Addasiad Saesneg fel, 'Round Numbers', *Language in Society* 17 (1988), t. 243–52.
- Surendran, D., a Niyogi, P. (2006), 'Quantifying the functional load of phonemic oppositions, distinctive features, and suprasegmentals', yn Nedergaard T. O. (gol.), *Competing Models of Linguistic Change*, (John Benjamins), t. 43–58.
- Thomas, E., (2007), 'Natur prosesau caffael iaith gan blant: marcio cenedl enwau yn y Gymraeg', *Gwerddon* 1, t. 58–93.
- Thomas, E., Gathercole, V.C.M. (2005), 'Minority Language Survival: Obsolescence or Survival for Welsh in the Face of English Dominance?', yn Cohen, J., McAlister, K.T., Rolstad, K., MacSwan, J. (goln.), *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*, (Somerville, Cascadilla), t. 2233–257.
- Thomas, E., Gathercole, V.C.M (2007), 'Children's productive command of grammatical gender and mutation in Welsh: an alternative to rule-based learning', *First Language* 27, t. 251–78.
- Thomas, J.W. (1832), *Elfenau Rhifyddiaeth* (Caerfyrddin).
- Thomas, P.W. (1996), *Gramadeg y Gymraeg*. (Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru).
- Torrence, H. (2005), *On the Distribution of Complementizers in Wolof*, Traethawd doethuriaeth i Brifysgol California, Los Angeles.
- Williams, H. (1857), *Robinson Crusoe Cymreig* (Caernarfon, John Williams).
- Williams, I. (1930), *Pedeir Keinc y Mabinogi* (Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru).